

Erken Dönem Moğol Tarihi'nin Çince Kaynakları

Chinese Sources on Early Mongol History

Kubilay ATİK¹

Öz

Moğol İmparatorluğu göçebe imparatorluklar arasında yalnızca fethettiği alan değil, idari, askeri, kültürel ve ticari alanlarda getirdiği yenilikler ile de müstesna bir yere sahiptir. Bu istisnai durum Moğol İmparatorluğuna dair tarihi kayıtlarda da kendisini göstermektedir. Göçebe İmparatorluklar içerisinde hakkında en fazla birincil kaynak bulunan imparatorluk olmasının yanı sıra en fazla dilde kaynak da Moğollar hakkındadır. Bu kaynaklar arasında özellikle İslam kaynakları ülkemizde büyük ölçüde çalışılmış ve çevrilmiştir. Ayrıca Ermenice kaynakların da hemen hepsi tercüme edilmekle kalmamış, Latince kaynaklar da batı dillerindeki tercümeleri üzerinden çalışılmış ve tercüme edilmiştir. Buna karşılık Moğol İmparatorluğunun yalnızca çıktığı yer değil aynı zamanda idari, ekonomik ve siyasi merkezi olan Doğu Asya'daki kaynakları Moğolların Gizli Tarihi haricinde hemen hemen hiç çalışılmamış ve tercüme edilmemiştir. Bunun nedenlerinden birisi bu döneme ait Çince kaynakların bir Çinli tarafından da anlaşılmasının güç olması ve bu kaynaklarının dilinin yarattığı sorunlardır. Hemen hepsi önce batı dillerine, daha sonra da Batı dillerinden ya da bazen Çince dilimize çevrilmiş olan Türklerle ilgili Çin kaynaklarının aksine Moğollara ait kaynaklar farklılık göstermektedir. Moğolca isimlerin Çince'den çevirisinin yanı sıra bu kaynakları çalışan kişi Moğolca, Türkçe ya da bazen Cürçence, Tibetçe, Tangutça, Kitanca ya da Farsça konuşan bir kişinin ağzından çıkanları kelime ve cümle düzenini bozmadan çevirmenin ağzından çıkan Çince sözleri tekrardan Klasik Çince'nin cümle yapısına uygun hale getiremeden kaydetmesi sonucu ortaya çıkan karmaşa ile de mücadele etmek zorunda kalır. İşte bu nedenle 210 kısımdan oluşan ve modern baskısı 15 cilt olan Moğol dönemine ait en temel kaynak olan Yuan Kroniği (元史-Yuanshi) dahi bütün olarak sadece bağımsızlığını kazandıktan sonra Moğolistan'da klasik Moğolcaya bir bütün olarak tercüme edilebilmiştir. Diğer dillere tercüme genellikle bu 210 bölümün parçalarından ibarettir. Ülkemizde ise Moğol İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmalarda büyük ölçüde yalnızca batı kaynakları kullanılmakta olup İmparatorluğun asıl merkezinde yazılan kaynaklar hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Erken Moğol tarihine ait kaynaklarda ise durum daha da kısıtlıdır. Çingis Kağanın yükselişi ve Moğol imparatorluğunun kuruluşundan önceki dönem Moğol tarihi kaynakların kısıtlılığı ve az bilinmesi nedeni ile Türk tarihinin bir parçası olarak işlenmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Han Hanedanından başlayarak Tang Hanedanının çöküşüne kadar olan döneme ait Moğol tarihiyle ilgili Çin kaynaklarının Türk okuyuculara tanıtılmasıdır.

Anahtar kelimeler: Moğollar, Çin Kaynakları, Moğol Tarihini Kaynakları, Moğol İmparatorluğu, Moğol Boyları

¹Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Neveşehir, Türkiye

ORCID: K.A. 0000-0001-7657-6645

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kubilay ATİK (Dr.),
Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Neveşehir, Türkiye
E-posta: kubilayatik@gmail.com

Başvuru/Submitted: 24.02.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
26.02.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
22.03.2022

Kabul/Accepted: 25.03.2022

Atıf/Citation: Atik, Kubilay, "Erken Dönem Moğol Tarihi'nin Çince Kaynakları." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 40 (2022), 101-115.
<https://doi.org/10.26650/jos.1078209>

ABSTRACT

The Mongol Empire has an exceptional place in history as a nomadic empire in terms of not only in terms of territorial expansion but also the administrative, military, cultural, and commercial innovations it brought about. This exceptionality is further visible in the historical sources concerning the Mongol Empire. In addition to possessing the largest volume of primary sources related to their history among nomadic empires, the sources on the Mongol Empire and the Mongols are by far the most varied in terms of the languages that they were written in. Specifically, Islamic sources on the Mongols have been extensively studied and translated in Turkey. Further, Armenian sources have also been studied and translated, in addition to Latin sources that have been studied and translated into Turkish via western languages. In contrast, the sources on Mongol history in East Asia—where the Mongol Empire was born and which also its administrative, economic, and political center—have been understudied and have not been translated, except for the Secret History. This is because the languages used in these sources are difficult to decode even for a native Chinese scholar. Compared to Chinese sources on the Turkic peoples—nearly all of which were first translated to western languages and then via western languages (and sometimes the original) into Turkish—the sources related to the Mongols are different. In addition to the difficulty of understanding Mongol names and words transcribed via Chinese characters, it is also difficult to decipher unedited Chinese sentences that were recorded by scribes mot-a-mot without changing the syntax or being edited by a Mongol, Turkic, Tangut, Juchen, Khitan, or a Persian speaker. Therefore, even Yuanshi, the main source on Mongol history in Chinese with 210 chapters, was translated only in Mongolia after the Republic of Mongolia gained its independence. The translations into other languages have so far been only comprised of chapters. However, in Turkey, studies on the Mongol Empire have often been based on western sources, and sources written during the peak of the empire have been omitted to a great extent. The situation is even more limited in the case of the Pre-Jinggisid Mongol history. In Turkey, the pre-imperial Mongol history is often treated as part of Turkic history because of the lack of knowledge on sources and the ambiguity of the sources themselves. Therefore, it would be beneficial to briefly introduce these sources. This article gives a brief overview of the Chinese sources on the Mongols from the Han dynasty until the end of the Tang dynasty.

Keywords: Mongols, Chinese sources, Sources of Mongol History, Mongol Empire, Mongol tribes

EXTENDED ABSTRACT

The Mongol Empire has an exceptional place in history as a nomadic empire in terms of not only in terms of its territorial expansion but also the administrative, military, cultural, and commercial innovations it brought about. This exceptionality is further visible in the historical sources concerning the Mongol Empire. In addition to possessing the largest volume of primary sources related to their history among nomadic empires, the sources on the Mongol Empire and the Mongols are by far the most varied in terms of the languages that they were written in. Specifically, Islamic sources on the Mongols have been extensively studied and translated in Turkey. Further, Armenian sources have also been studied and translated, in addition to Latin sources studied and translated into Turkish via western languages. In contrast, the sources on Mongol history in East Asia—where the Mongol Empire was born and which also its administrative, economic, and political center—have been understudied and have not been translated, except for the Secret History. This is because the languages used in these sources are difficult to decode even for a native Chinese scholar. Compared to Chinese sources on the Turkic peoples—almost all of which were first translated to western languages and then via western languages (and at times the original) into Turkish—the sources related to the Mongols are different. In addition to the difficulty of understanding Mongol names and words

transcribed via Chinese characters, it is also difficult to decipher unedited Chinese sentences that were recorded by scribes mot-a-mot without changing the syntax or being edited by a Mongol, Turkic, Tangut, Juchen, Khitan or a Persian speaker. Therefore, even Yuanshi, the main source on Mongol history in Chinese with 210 chapters, was translated only in Mongolia after gaining its independence. The translations into other languages have so far been only comprised of chapters. However, in Turkey, studies on the Mongol Empire have been based on western sources, and sources written during the peak of the empire have been omitted to a great extent. Therefore, it would be beneficial to briefly introduce these sources. The sources that are most relevant are the official histories of dynasties. Beginning from the Han dynasty onward, the proto-Mongolic, Mongolic, and para-Mongolic begin to appear. Because the objective of this article is not to determine who is Mongolic and who is not, only the groups that are generally accepted as Mongolic will be considered. Therefore, the Khitans and Kumoxi, who are considered para-Mongolic are also included, but the Xiongnu, whose origin is still contested, are not included as Mongolic. The main sources that are considered in this article are the relevant chapters of Beiqishu (北齊書), Zhoushu (周書), Beishi (北史), Suishu (隋書), Jiu Tangshu (舊唐書), Xin Tangshu (新唐書), Zizhi Tongjian (資治通鑒), and Tongdian (通典).

While this study may not be necessary for those who are already acquainted with Chinese sources, this article will act as a guide to students who wish to take up Mongol history as a graduate endeavor and specialists in other areas such as Turkic history. Other than Mongol history, this article will also contribute to the development of Mongolistics as a distinct discipline from Turcology.

1. Giriş

Çin tarihi kaynakları son derece zengin bir çeşitlilik göstermelerinin yanı sıra hacim açısından da çok geniş olmalarıyla ön plana çıkarlar. Küçük bir örnek vermek gerekirse Moğollardan hemen sonra erken Ming döneminde toplanan bir ansiklopedi olan Yongle Dadian'i (永樂大典) içerdiği toplam hacim ile ilk kez wikipedia 2007 yılında geçebilmiştir. Moğol dönemi de her ne kadar Mançu dönemi kadar olmasa da son derece zengindir. Aslında Mançuların kurduğu Qing (清) Hanedanı dönemi ile onlardan önce Moğolların Yuan hanedanını yıkarak yerine geçen Ming (明) hanedanı dönemlerinden günümüze kalan eser sayısının daha fazla olmasının bir nedeni matbaa teknolojisindeki gelişimken bir diğer neden de daha önceki dönemlere ait pek çok belge ve kaynağın savaşlarda ve başka nedenler ile kaybolmasıdır. Ayrıca hangi eserlerin daha çok basılarak ileride de basılacağına ve dağıtılacağına karar verme süreçlerinde Çinli bürokrat ve elitler Moğollar ile onların selefleri olan Kitan ve Cürçenlere karşı taraflı davranmışlardır. Bunun sonucu olarak örneğin Song Hanedanı ile Kitanlar arasında yapılan ve Song (宋) Hanedanı açısından küçük düşürücü şartlar içeren Chanyuan Anlaşmasının (澶淵之盟) metni uzunca bir süre hiçbir kaynakta korunmamış, daha sonra şans eseri bir kazıda Kitan bir komutanın mezarında çıkan günlüğü sayesinde elde edilebilmiştir. Benzer bir şekilde bugün Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından olan Moğolların Gizli Tarihi de uzunca bir süre "kayıp" iken, Ming döneminde Moğollara elçi olarak gidecek Çinli diplomatlara Moğolca öğretmek amacıyla Çince karakterler ile bir tarafa Moğolca diğer tarafa Çince tercümesi yazılmış bir versiyonu şans eseri bulunarak çevrilmiştir. Tüm bu gizli sansüre rağmen Moğol dönemi göçebeler üzerine daha önce yazılmış Çince kaynakların toplamından kat kat daha fazla bilgi ve belge barındırmaktadır. Dahası bu Çince kaynaklar Moğol İmparatorluğu üzerine yazılan diğer dillerdeki kaynakların tümünün toplamından da hacim ve içerdikleri bilgi açısından fazladır. Bu kaynakları bütün ayrıntıları ile tanıtmak bu çalışmanın sınırlarını elbette aşacaktır. Nitekim şu anda Michal Biran ve Kim Hodong Moğol tarihi üzerine editörlüğünü yaptıkları *Cambridge History of the Mongol Empire*'ın bir cildini yalnızca kaynaklara ayırmışlardır. Ancak yine de bu kaynakların daha dar kapsamlı da olsa tanıtılması bu konuda çalışanlara yararlı olacaktır.

Bu çalışmanın kapsamı yukarıdaki nedenlerle dönem ve konu sınırlamaları içerisinde tutulmaya çalışılmıştır. Dönem olarak Moğolların artık Türklerden ve diğer komşularından siyasi olarak ayrışmaya başladıkları ve Türk boylarının Orhon bölgesi ve Doğu Asya bozkırını terk etmeye başladığı dönem olan IX. Yüzyıl ile Moğol İmparatorluğunun son emaresi olan Dayan/Dayuan (大元) ve Yuan Hanedanını yıkarak Çin'de Moğol idaresine son veren Ming dönemi (1368-1636) bitiş noktasını oluşturmuştur. Tematik olarak ise Moğol boyları üzerine yazılmış olan Monografilerle sınırlı kalan basite indirgemeci bir yaklaşım yerine özellikle İmparatorluk dönemi için ekonomik, idari, askeri, siyasi ve sosyal yapıları da değinilmiştir. Moğolların bağımsız bir devlete sahip olmadıkları daha önceki Tang hanedanı dönemi ile Ming Hanedanını yıkmakla kalmayıp tüm Moğolları da gerektiğinde Oyrat örneğinde olduğu gibi soykırımla devletlerine son vererek kendi hükümdarlığı altına alan Mançuların kurduğu

Qing Hanedanı dönemine ait kaynaklar kapsam dışı bırakılmıştır. Kuşkusuz Moğol adının ilk kez Mengwu (蒙兀) şeklinde geçtiği Tang kaynakları ¹ genel bir Moğol tarihi için son derece önemli kaynaklardır ve Qing döneminde de Yuan hanedanı ve Moğolların daha önceki tarihleri ile ilgili son derece değerli kaynaklar mevcuttur. Ancak yukarıda belirtilen sınırlamaların yanı sıra Moğol imparatorluğunun yıkılmasından dört yüzyıl sonra yazılan eserler de birincil kaynaktan ziyade ikincil kaynak olarak varsayılmalıdır. Bu nedenle Qing dönemi kaynakları daha çok ikincil tarihi kaynaklar olarak başlı başına başka bir çalışmayı hak ettiklerinden bu çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

2. İlk Moğollar

Moğol tarihi genellikle Moğol İmparatorluğu, özellikle de Temücin'in Çingis unvanı ile Kağan olduğu dönem ile başlatılmaktadır. Oysa Moğolların tarihi bundan çok daha öncesine gitmektedir. Tıpkı “Türk” sözcüğünün ilk kez Tabgaçlar'ın kurduğu Wei (魏) Hanedanı döneminden kullanılmasından çok daha önce de Türklerin var olması gibi Moğollar da ilk kez *Jiu Tangshu* (舊唐書) içerisinde Mengwu (蒙兀) olarak ilk kez geçmesinden öncesinde de bozkırda vardılar ². Ancak bu noktada Türk tarihi için de geçerli olan bir sorun ortaya çıkmaktadır. Moğol ile kim kastedilmektedir? Açıkça Moğol adını kullanmayan grupları neye göre Moğol olarak ilan edebiliriz? Nitekim günümüzde Türkçe Kalmık adını almış olan Oyratlar dahi Moğol İmparatorluğunun çöküşüne kadar kendilerine Moğol dememişlerdir. Burada temel kıstas olarak Moğol dilli olmaktır. Bu nedenle Wei dönemi ile başlamak daha sağlıklıdır. Bundan önceki dönemlerde örneğin Çinlilerin Xiongnu (匈奴) adını verdiği Asya Hunları için Türk tarih yazımında neredeyse istisnasız bir şekilde Türk oldukları kabul görürken Moğolistan'da ve Çin'de Moğol olabilecekleri iddia edilmektedir. İşin aslı Hunlar, Shiwei'ler, Moğollar, hatta (Gök) Türk ve Uygur Kağanlıkları çok uluslu ve dilli yapılardır. Nasıl ki Moğol İmparatorluğu içerisinde çok sayıda Türk unsur varsa tarih boyunca Türk devlet ya da siyasi oluşumlarının içerisinde Moğollar da yer almıştır. Hun İmparatorluğunu kuran Touman (頭曼/Tuman/Tümen?) Türkçe bir isme sahipken, imparatorluğu asıl yükselten ve en ünlü Chanyü'sü (單于) Modun (冒頓/Maodun) Beckwith ³ ve Clauson'a ⁴ göre Moğolca (Bagatur/𐰆𐰺𐰽𐰸𐰾𐰏𐰤) bir isme sahiptir. Elbette bu durum Hunların ne Türk ne de Moğol olduğunu kanıtlamayacağı gibi Hunların yönetici grubunun Türk olduğunu düşünmekle birlikte Hunların ya da kökeni tartışmalı diğer grupların etnik kökenlerini belirlemek de bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak bu durumun gösterdiği üzere belli bir dönemden öncesinde kimlerin Moğol olduğunu saptamak giderek güçleşmektedir. Bu nedenle bugün genel olarak Moğol kökenli olduğu bilinen gruplar bu çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır.

1 Liu Xu, ed., *舊唐書 [Jiu Tangshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 1975), böl. 199b.

2 Liu Xu, ed., *舊唐書 [Jiu Tangshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 1975), böl. 199b..

3 Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present* (New Jersey: Princeton University Press, 2009), 387.

4 Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972), 313.

Günümüzdeki Moğollar ile Asya Hunlarının yönetici kitlesi ya da altındaki boylara göre daha az tartışmalı bir şekilde yakınlığı olan ilk önemli grup Serbilerdir. Çin kaynaklarında Xianbei (鮮卑) olarak geçen bu grup Asya Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra doğu bozkırına egemen olmuştur. Tıpkı Hunlar gibi dilleri hakkında elde kanıtlayıcı yeterli veri olmayan Serbilerin mezarlarındaki kalıntılardan genetik olarak Moğollara daha yakın olan bir grup oldukları görülmektedir.⁵ Bununla birlikte Pulat Otkan'ın da belirttiği gibi Hunların bir kısmı yenildikten sonra batıya göç ederken Güney Hunlarının büyük kısmı Çin'e doğru göç etmiş, Kuzey hunlarının ise bir kısmı bozkırda kalarak Serbiler ile evlilik ilişkileri de kurarak kaynaşmışlardır.⁶ Ancak genetik, mezar resimleri ve elde edilebildiği kadar dil bağlantıları üzerinden Tabgaçların ve diğer bazı Serbi boylarının ana kütesinin Proto-Moğol olduğu anlaşılmaktadır. Tabgaçların Moğol kökenli olan boylarından Murong, Tabgaç, Kumoxi, Kitan (契丹), Wuhuan (烏桓), Rouran/Ruan Ruan (柔然/蠕蠕), Wuluohun, ve diğer Serbi boyları hakkında birincil kaynaklar ne yazık ki görece kısıtlı olsa da yararlı bilgiler içerirler. Bu kaynakları temel olarak şu şekilde tanıtmak mümkündür:

Hanshu (漢書): Han Hanedanının (漢朝 M.Ö. 202-M.S. 220) ilk dönemini (M.Ö 206-M.S. 26) ele alan bu kronik içerisinde özellikle yabancı halklarla ilgili bölümler önemlidir. Ünlü general ve diplomat Zhangqian'in (張騫) biyografisinin bulunduğu 61. bölüm⁷ Hunlar ile ilgili olduğu kadar dönemin bozkır yaşamı ve göçebe toplulukları hakkında da değerli bilgiler içermektedir. Elbette *Hanshu* içerisindeki konumuza ilgili en önemli bölümler Hun (Xiongnu) Monografisini içeren 94. bölümün tamamı⁸ ile Batı Bölgeleri (西域 Xiyu ile ilgili bilgileri barındıran 96. bölümdür⁹. Bu iki bölümden doğrudan Moğollar hakkında bilgi edinmekten çok erken dönemlerinde Moğolların da dahil olduğu göçebe toplulukların Moğolistan ve İç Asya'daki yaşamları üzerine çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır. Ayrıca Zhang Qian'den daha az bilinen ancak Hunlar ile savaşlarda ve seferlerde önemli roller oynayan Li Guang (李廣) biyografisinin olduğu bölüm¹⁰ ile Wei Qing (衛青) ve yeğeni Huo Qubing (霍去病) biyografilerinin olduğu 55. bölüm¹¹ gibi bölümlerin yanı sıra İmparatorların kroniklerinin (本紀benji) bulunduğu ilk 12 bölüm¹² küçük de olsa özellikle Hunlar ve diğer göçebe gruplar ile olan siyasi ve askeri ilişkiler hakkında bilgiler sağlaması açısından diğer bölümlere destekleyicidirler.

Houhanshu (後漢書): Han hanedanının ikinci döneminin büyük kısmını (6-189) ele alan *Hou Hanshu* (Sonraki Han Tarihi) içerisinde yalnızca Hunlar değil Hun İmparatorluğunun dağılmasını müteakip kurulan Moğol kökenli devletler ve gruplar hakkında da bölümler vardır.

5 Jiawei Li vd., "The Genome of an Ancient Rouran Individual Reveals an Important Paternal Lineage in the Donghu Population", *American Journal of Physical Anthropology* 166, sy 4 (2018): 895-905, doi:10.1002/ajpa.23491.

6 Pulat Otkan, *Tabgaçlar: Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2020), 56-57.

7 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 61.

8 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 94.

9 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 96.

10 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 54.

11 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 55.

12 Ban Gu, *漢書 [Hanshu], 二十四史* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 1-12.

Burada Güney Hunları (南匈奴) bölümünü kapsayan 89. Bölüm¹³ Asya Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Han Hanedanına bağlanan Güney Hunlarının yalnızca devletleri değil daha sonra Çin içerisinde büyük karışıklıklara neden olacak olan göçlerini de anlayabilmek için en temel kaynaktır. Ancak erken Moğol tarihi için en az Hunların günümüzdeki Moğol bozkırını terk ederek bir kısmının batıya, bir kısmının da güneye Çin yönüne göç etmesi kadar önemli olan kaynak, *Hou Hanshu*'nin 90. Bölümü olan Wuhuan ve Xianberi/Serbi monografileridir¹⁴. Bu bölüm içerik açısından daha önce Pulat Otkan'ın çevirdiği Shiji (史記) Hun monografisine¹⁵ ve *Hanshu* ile *Houhanshu* içerisindeki Hun monografilerine ve daha sonraki resmi tarihlerdeki monografilere benzerlikler içermektedir. Yabancı halklar üzerine olan tüm resmi tarih monografileri önce o halkın kökeninden, etnik olarak ve dil açısından akraba olduğu halklardan, yaşam tarzından, yetiştirdiği ürünlerden, ülkelerinin coğrafyası ve Çin'deki çeşitli şehirlere ve bölgelere uzaklıklarından bahseder. *Hou Hanshu* Moğollar kökenli olan Serbi ve Wuhuan'lara özel bir bölüm ayrılan ilk kaynaktır. Bu yönü ile *Hou Hanshu* erken dönem Moğollar ile ilgili en önemli kaynaklardan birisidir denebilir.

Sanguozhi (三國志): Han Hanedanının yıkılmasını izleyen dönemde kurulan üç krallığın tarih kayıtlarından oluşan *Sanguozhi* (Üç Krallık Kayıtları) içerisinde 30. Bölüm Xianbei, Wuhuan ve Koreli ve Mançuryalı devlet ve boylara ayrılmıştır¹⁶. Bu bölüm içerisinde Wuhan'lar Wuwan (烏丸) şeklinde kaydedilmiş olsalar da Wuhuanlar ile aynı grubun farklı bir yazılışdır. Nitekim daha sonra işlenecek olan Rouran'lar da farklı şekillerde yazılmışlardır.

Weishu (魏書): 25 resmi tarihten birisi olan *Weishu* Tabgaçlar'ın kurduğu Wei Hanedanının resmi tarihidir. Tabgaçlar başta olmak üzere pek çok Serbi ve diğer Moğol boyu hakkında ayrıntılı bilgileri buradan edinmek mümkündür. Daha sonra tarihinde ilk kez Çin'in tamamını fethedecek olan Moğol İmparatorluğunun kurulmasında önce Moğol kökenli bir halkın kurduğu en önemli devletlerden birisi Wei Hanedanıdır. Bu hanedanı kuranlar Serbi boy birliği içerisindeki Tabgaçlardır (拓跋). Tabgaç ismi zaman içerisinde o kadar önem kazanmıştır ki örneğin Karahanlılarda dahi Han'ın unvanları arasına girmiştir ve Tavgaç hali ile Divânu Lugâti't-Türk içerisinde Çin anlamında kullanılmaktadır¹⁷. *Weishu* baştan sona Tabgaçların ve diğer Serbilerin yaşamı, devlet kurma süreçleri ve yönettikleri Çinliler ile olan ilişkilerini anlamak için en temel kaynaktır. Ayrıca Tabgaçların Çinleşme siyaseti ve bu siyasete karşı çıkan boylar hakkında da ayrıntılı bilgi alınabilir. Çinleşme siyaseti sırasında hangi boy ve ailelerin hangi Çinli soyadı ve adlarını aldıkları da ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Tabgaçlar için Türk oldukları iddiası bulunsa da bu iddia ve yine akraba halk

13 Ye Fan vd., 後漢書 [*Hou Hanshu*] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1976), böl. 89.

14 Ye Fan vd., 後漢書 [*Hou Hanshu*] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1976), böl. 89.

15 Otkan, Pulat, *Tarihçilerin Kayıtlarına Göre Hunlar* (İstanbul: Türkiye İis Bankası Kültür Yayınları, 2017); Sima Qian, *史記* [*Shiji: Historical Records*] (Beijing: Zhonghua Shuju, 2005).

16 Shou Chen, 三國志 [*Sanguozhi*] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1971), böl. 30.

17 Mahmud Kashgari, *Divanu Lugatit Türk*, ed. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, 2. bs (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015).

olan Rouranların da Türk olduğu iddiası¹⁸ genel olarak kabul görmemekle birlikte göçebe boy birliklerinin tek bir etnik unsurdan ulus devlet idealini andıran bir yapıda oluştuklarını beklemek son derece yanlış olur. Bu konuda Ahmet Taşağıl'ın yaklaşımında olduğu gibi daha karışık bir yapı olduğunu kabul etmek gerekir¹⁹. Ancak ne yazık ki hem Türk hem de Moğol tarih çevrelerinde bu tarz karışık göçebe boy birliklerini topyekûn Türk ya da Moğol olarak görme eğilimi sürmektedir. Tabgaçlar ve diğer Serbi boyları ile ilgili olarak ise gerek Moğol Tarihinin gerekse Türk tarihinin erken dönemlerini çalışmak isteyen her tarihçi için en değerli kaynaklardan birisi bu tarihçinin görüşü ne olursa olsun *Weishu*'dur.

Beiqishu (北齊書): Kuzey Çin'de Tabgaçların kurduğu Wei hanedanı isyanlar sonucunda sona erdikten sonra Kuzey Çin'in doğusunda Qi (齊), batısında da Zhou (周) Hanedanı kurulmuştur²⁰. Güneyde de aynı isimle kurulan bir başka hanedan ile karıştırılmasını engellemek üzere sonradan Qi Hanedanına Kuzey Qi (北齊) olarak adlandırılmıştır. 50 bölümden (卷juan) oluşan *Beiqishu*'nun ilk sekiz bölümü İmparatorların kayıtlarına (帝紀) ayrılmıştır²¹. Diğer bölümler ise monografilerden (列傳*Liezhu*) oluşmaktadır. Bu monografiler içerisinde ne yazık ki diğer resmi tarihlerden farklı olarak yabancı halklara hiçbir monografi ayrılmamıştır. Ancak yine de İmparatorluk kayıtları bu dönem yükselişe geçen bir Moğol grubu olan Rouranlar (Ruan Ruan da denir) ile Qi Devleti arasında olan ilişkiler hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

Zhoushu (周書): Kuzey Çin'de Tabgaçların kurduğu Wei Hanedanı ikiye bölündüğünde ortaya çıkan diğer devlet olan Zhou Hanedanının yıllıkları daha önemli bilgiler içermektedir. *Zhoushu* içerisinde doğrudan yabancı halklarla ilgili iki bölüm vardır²². 49. Bölüm Kore, Tibet, Laos, diğer Güney Çin halklarının yanısıra beş barbarlar olarak geçen Di (Bei)ve Kitanlar ile de akraba olan bir Moğol grubu olan Kumoxilere ayrılmıştır. Ayrıca 50. bölümü de Türk Kağanlığı'nın yanısıra yine Serbi boylarından Moğol kökenli Tuyuhun krallığı ile Orta Asya ve İran hakkında da bilgiler içermektedir. Diğer resmi tarihler genellikle yaşam tarzı ya da etnik aidiyet temelinde monografi bölümlerini ayırırken *Zhoushu* coğrafya temelinde bir bölümlenmeye gitmiş görünmektedir. Çin'in doğusuna ve Güneyine düşen gruplar 49. Bölümde, batısına düşen gruplar ve devletler ise 20. Bölümde yerleştirilmiştir. Ayrıca yabancı halklar için ayrılan bu iki bölüm haricinde örneğin Yuwen Hu'nun biyografisi²³ gibi Serbi kökenli önemli kişilerin de biyografileri üzerinden değerli bilgilere erişilebilir.

Beishi (北史): *Weishu*'dan sonra bu dönemde ilgili en önemli kaynak *Beishi*'dir. *Beishi* toplam 100 bölümden oluşur. Kuzey Hanedanları tarihi olarak toplanmıştır ve Wei dahil

18 Kürşat Yıldırım, *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juanlar* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 8.

19 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, 6. bs, Asya Tarihi Dizisi 9 (İstanbul: Kronik Kitap, 2021).

20 Zhongluo Wang, *魏晉南北朝史 [Wei Jin Nanbei Chaoshi]*, 2. bs, 中国断代史系列 [Zhongguo Duandai Shixilie 7 (Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 2016), 457.

21 Yiliang Zhou, *北齊書 [Beiqishu]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 1992), böl. 1-8.

22 Linghu Defen, *周書 [Zhoushu: The Book of Zhou]* (Taipei: 史學出版社 [Shixue Chubanshe], 1974), böl. 49-50.

23 Linghu Defen, *周書 [Zhoushu: The Book of Zhou]* (Taipei: 史學出版社 [Shixue Chubanshe], 1974), böl.11.

Kuzeydeki Tabgaç Hanedanlarının tamamına yer verir. Ayrıca 93-99 arasındaki bölümleri tamamen çevre devletlere ve halklara ayrılmıştır²⁴. Bu yönü le bu dönemde yaşayan göçebe Moğol boylarının yanı sıra Çin'e yerleşen başta Tabgaçlar olmak üzere Serbi boyları hakkında ve Vassal Devletler bölümünde²⁵ Murongların kurduğu Yan devletinden çevredeki diğer Serbi devletlerine kadar önemli bilgiler elde edilebilir. Ayrıca Beishi Weishu ve diğer kaynakların sağlamlarını yapmak açısından da önemli bir kaynaktır. *Zizhi Tongjian* (資治通鑑) ile birlikte Weishu ve yukarıda sayılan kaynaklar dışında da kaynaklardan yararlanıldığı için yukarıdaki kaynaklar Beishi ve *Zizhi Tongjian* ile birlikte okunduğunda daha fazla anlam kazanır ve daha doğru bir eleştirel okuma yapılabilir²⁶. Moğol kökenli gruplar ve devletlerle ilgili olarak şu bölümlere bakmak gerekir:

- 94. Bölüm: Goryeo(高麗), Baekje (百濟), Silla (新羅), Wuji (勿吉), Xi (奚), Kitan (契丹), Shiwei (室韋), Doumoulu(豆莫婁), Didouyu (地豆干), Wuluohou (烏洛侯), Liuqiu (流求), Japonya (倭)²⁷ ile ilgili monografidir. Bunlardan Xi, Kitan, Shiwei, Didouyu, Wuluhou Moğol kökenlidir²⁸.
- 96. Bölüm: Di (氐), Tuyuhun (吐谷渾), Dangchang (宕昌), Dengzhi (鄧至), Bailan (白蘭), Tangut (党項), Fu Krallığı (附國), Jihu (稽胡) monografilerini içerir. Bunlardan Tuyuhunlar Serbi kökenli olup sonradan bu bölgeye göç etmiş ve güçlü bir krallık kurmuşlardır. Dengzhi'lar ise Güney Hun konfederasyonu içerisindeki kabilelerdendir. Diğerleri ise Tibet kökenli kabile ve devletlerdir²⁹.
- 98. Bölüm: Ruan Ruan (蠕蠕), Xiongnu Yuwen Mohuai (匈奴宇文莫槐), Tuhe Duanliu Liujuan (徒何段就六眷), Gaoche (高車) monografilerini içerir. Bunlardan Rouran/Ruan Ruan bölümü ile Muronglarla birlikte Liaodong'un yönetimini eline alan Yuwen ailesinden Yuwen Mohuai biyografileri erken Moğol tarihi açısından önemlidir³⁰.

99. Bölüm Türklere ve Töles boylarına ayrılması açısından yine Türk tarihçileri için önemli bilgiler içerir³¹. Bu sayılanlara ek olarak yine tıpkı Beishi gibi temel kaynakların sağlamlarını yapmak açısından önemli diğer kaynaklar ise *Zizhi Tongjian* ve *Tongdian*'dir.

3. İmparatorluk Yolunda: Tang, Wudai, Song, Liao, Jin Kaynakları

Yukarıda da belirtilen *Jiu Tangshu* Moğol adının ilk kez geçtiği kaynaktır. Shiwei (室偉) ve diğer önemli Kuzeyli "Barbarlar" (北狄/Beidi) bölümünün ikinci kısmı olan juan

24 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 93-99.

25 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 94.

26 Endymion Wilkinson, *Chinese History: A New Manual*, 4. bs, Harvard-Yenching Institute Monograph Series 100 (Cambridge: Harvard University Press, 2015), 731-32.

27 Japonya için kullanılan ve wo şeklinde okunan bu im cüce anlamına gelmektedir. Günümüzde Japonca ve Çince'de Japonya'yı belirtmek için kullanılan 日本 (Japonca Nihon/Nippon, Çince Riben) daha sonar kullanılmaya başlamıştır.

28 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 94.

29 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 96.

30 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 98..

31 Yanshou Li, *北史 [Beishi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 2020), böl. 99..

199B içerisinde Moğol Shiwei şeklinde geçen ifade ile Moğollar Shiweilerin bir kolu olarak geçmektedir. Kuzey, Güney, Doğu ve Batı Shiweilere ek olarak Moğol Shiweiler ifadesinden de anlaşılacağı üzere Moğollar ve Shiweiler akraba halklardır. Elbette bu Shiwei konfederasyonu içerisinde Moğol olmayan unsurlar da varsa da daha önceki Serbi/Xianbei konfederasyonunda olduğu gibi yönetici sınıfı oluşturan Moğol kökenli gruplar haricinde Türk, Tunguz, Yenisey hatta Hint-Avrupalı gruplar da vardı. Ancak yine de doğu bozkırına egemen olan Shiweilerin asli kitlesinin Moğol olduğu konusunda genel bir görüş birliği vardır. Shiweiler üzerine Çin kaynakları daha sonraki dönemlere göre daha kısıtlıdır. İlk kez Wei Hanedanı'nın resmî tarihi olan *Weishu* içerisinde yine Shiwei olarak ancak farklı karakterler ile geçerler³². *Weishu* juan 100 içerisinde 失韋 olarak geçen grup³³ *Jiu Tangshu* içerisinde geçen室偉 ile aynı gruptur³⁴. Ancak *Weishu*'da Mengwu/蒙兀 ifadesi geçmez. Burada Çince bilmeyen okuyuculara oluşabilecek kafa karışıklığını gidermek üzere bazı temel açıklamalar yapmak yararlı olacaktır. Çin'de her hanedan kendisinden önceki hanedanın ya da hanedanların (Moğollar kendilerinden önceki üç hanedanın birden tarihini hazırlamıştır) tarihini yazdırırdı. Bugün 24 bazen de Yeni Yuan Tarihi (新元史/*Xin Yuanshi*) da eklenerek 25 resmî tarih vardır. Yalnızca son hanedan olan Mançuların kurduğu Qing Hanedanının resmî tarihi yoktur. Bu resmî tarihler haricinde ansiklopediler ve gayri resmî tarihler de mevcuttur. Çince kaynaklar üzerinden Çinli olmayan özellikle de Altay dili konuşan göçebe toplulukların tarihleri üzerine çalışırken ise karşılaşılan en büyük güçlük dilbilimseldir. Bu güçlük Çincenin zorluğundan değil Çinlilerin bu topluluklar ile ilgili olarak kayıtları yazma usulünden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Çince ideogramlar, yani her birisi bir sözcüğe karşılık gelen karakterler ile yazılan bir dildir. Ancak zaman zaman bu karakterler özellikle yabancı isimler yazılırken hecelerden oluşan fonemler, yani anlam değil sese karşılık gelen karakterler olarak kullanılırlar. Nadiren de ilgili kişi ya da topluluğun adı anlamı ile birlikte doğrudan çevrilir. Bir ülkenin, yerin, kişinin ya da toplumun adını Çinceye aktarırken yazan kişi duyduğu sözcüğü aynı ya da yakın şekilde karşılayan sesleri veren karakterler ile kaydeder. Ancak yukarıdaki shiwei örneğinde de görüldüğü gibi Çince karakterler tek hecelidir ve aynı sesi veren çok sayıda karakter vardır. Dahası Çincenin yaşayan bir dil olması nedeni ile bu karakterlerin ses karşılıkları da zaman içerisinde değişebilmektedir. Son olarak ise bazı sesler Çincece yoktur, olmayan bu seslerin yerine başka sesler tercih edilir. Örneğin hece sonundaki “r” sesinin yerine n ile biter karakterler kullanılabilir. Bunun en iyi bilinen örnekleri Tatar kelimesini ilk kez *Songshu*'nun 95. Bölümü içerisinde Datan (大檀 eski okunuşu Tatan), Serbileri ise *Weishu* ve diğer kaynakları içerisinde Xianbei (eski okunuş Senbi) şeklinde yazmalarındır³⁵. Durumu daha da karmaşıklaştıran bir başka şey ise Çincenin

32 Shou Wei, 魏書 [*Weishu*], 点校本二十四史·清史稿 [Dianjiaoben Ershisishi Qingshigao] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1974), b6l. 100.

33 Shou Wei, 魏書 [*Weishu*], 点校本二十四史·清史稿 [Dianjiaoben Ershisishi Qingshigao] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1974), b6l. 100.

34 Liu Xu, 舊唐書 [*Jiu Tangshu*].

35 Song Liu, 宋書 [*Songshu*], 点校本二十四史·清史稿 [Dianjiaoben Ershisishi Qingshigao] (Beijing: Zhonghua Shuju, 1974), b6l. 95.

kendisinin çok sayıda diyalekte sahip olması ve bu diyalektlerin aynı karakterleri farklı şekilde telaffuz etmesidir. Bunun sonucu olarak ise aynı Moğolca ya da Türkçe ismi bir kuzeyli ile bir güneyli çok farklı şekillerde yazıp o dönemin okunuşu ile benzer şekilde okuyabilmekteydi. Elbette bu diyalektler de zaman içerisinde büyük değişikliğe uğradığı için bugün bu isimleri doğru bir şekilde okumak için yoğun çaba sarf etmek gerekir. Örneğin yanlış bir şekilde dilimize Kürşat ve Mete olarak aktarılan isimlerin doğru okunuşları Modun örneğindeki gibi hala tartışmalıdır. Çince結社率/Jieshesuai olarak yazılan ve Nihal Atsız'ın bir romanına konu olan kişinin adının Kürşat olarak okunması olanaksızdır, Çincesi dahi üç heceli olan bir ismin Türkçe karşılığının iki heceli olması istisnalar haricinde güçtür, ki Jieshesuai için kullanılan ikinci hece olan she/社 hecesi Çince'de var olmayıp Türkçede olan bir sesi karşılamak için kullanılan bir ses ya da hece sonu olarak kullanılamaz, çünkü o dönem okunuşu Türkçedeki şa sesine karşılık gelmektedir. Söz konusu Shiweilere dönecek olursak, onların ismini ise Pelliot Sirvi şeklinde okumuştur.

Tang Hanedanı dönemi Doğu Asya'da genel olarak bir dönüşümün de başlangıcıdır. Bu dönemde kısa süreli Sui (隋) Hanedanı ve sonrasında yine Sui Hanedanı ile akraba olan bir başka Tabgaç kolunun kurduğu Tang (唐) Hanedanı döneminde Çin yeniden birleştirilmiş, ve Güney Çin de fethedilmekle kalmamış Tang Hanedanı ipek yolunda da güç mücadelesine girmiş, Talas Savaşındaki yenilgiye kadar Orta Asya'da dahi Tibetliler, Türkler ve Araplarla hakimiyet mücadelesine girmiştir. Bu dönemde ayrıca Çin'in çevresindeki Japonya, Kore, Vietnam, Mançurya (Goguryeo), Tibet ve Doğu Bozkırında daha öncekine göre çok daha güçlü ve karmaşık yönetim yapılarına sahip, daha merkezi ve güçlü devletler gelişmeye başlamıştır. Daha önce yalnızca erken dönemlerinde Hunlarda görülen karmaşık devlet yapısı hem Hunların hem de Han Hanedanının dağılması ve Barfield'in da belirttiği gibi karşılıklı yararın sona ermesi ile Tabgaç döneminde sona ermiş ve bozkırda Serbiler, Rouranlar gibi daha güçsüz ve dağınık yapılar hüküm sürmüştür³⁶. Ancak yine Tabgaç kökenli ailelerin Wei hanedanının dağılmasını takip eden dönemde yaşanan anarşiyi sona erdirerek tüm Çin'i birleştirilmesi sonucu kurulan Tang Hanedanı döneminde Türk ve Uygur Kağanlıkları ile Tibet İmparatorluğu Hunlardan sonra merkezi bir imparatorluk çatısı altında olmayan göçebe unsurları birleştirerek görece güçlü devlet yapıları kurmayı başarmışlardır. Bunda Tang Hanedanının *Jimi* (羈縻)³⁷ gibi politikalarının yanı sıra bu dönemde daha da gelişen İpek Yolunun göçebe imparatorluklar için Çin'i tek gelir kaynağı olmaktan çıkarması da etkilidir. Bu dönemde Kitanların 10. yüzyıldaki yükselişi ve doğu bozkırlarına hâkim olmasına kadar geçen süreçte Türkler bozkıra büyük ölçüde hakim olmuşlardır. Her ne kadar Moğol kökenli halklar da bu dönemde varlıklarını

36 Thomas Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757* (New York: Wiley, 1992).

37 Jimi Politikası ve Tang Hanedanının bozkır siyasetiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için Gökçen Kapusuzoğlunun "Tang Çin'inde Göktürk Baskısı: Jiedushi (Bölge Valisi) Uygulamasının Ortaya Çıkışı" ve Abdürreşit Celil Karluk'un "Çin Tarihinde Çinli Olmayan Halkların Yönetiminde Uygulanan Stratejiler" adlı makalelerini inceleyebilirsiniz.

sürdürmüşlerse de siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda Tang dönemi boyunca bozkırın gerçek hâkimleri Türklerdir diyebiliriz. Ancak yine de Tang dönemi kaynaklarında da Moğollara dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu dönemde devlet kurmaktan ziyade boy birlikleri ya da tekil boylar olarak dağınık bir şekilde yaşamalarına rağmen bazı Moğol grupları Çin kaynaklarında kendilerine yer bulmuştur. Bu dönemde Shwei'ler ve Kitanlar başta olmak üzere Moğollar ile ilgili kaynakları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Suishu (隋書): Sui Hanedanı'nın resmi tarihi olan *Suishu* içerisinde 84. bölüm Türklere (突厥), Batı Türklerine (西突厥), Tunguz kökenli Mohelara (鐵勒), Moğol Kökenli Kumoxilere ki burada Xi (奚) olarak geçmektedir, ve yine Moğol kökenli Kitanlara (契丹) ayrılmıştır³⁸. Bu bölümde ilgi çekici olan bir nokta Kumoxi'lerin artık güçlerini yitirmeye başlaması, isimlerinin Xi olarak geçmesi ve artık kendilerine daha az yer ayrılmasıdır. Bir başka önemli nokta ise Tang Hanedanının yıkılışından sonra bozkırda ve Kuzey Çinde hâkim güç haline gelecek olan Kitanlara artık neredeyse Türkler kadar yer ayrılmaya başlanmasıdır ki bu da daha Sui döneminde Kitanların devlet kuracak kadar olmasa da Çinlilerin dikkatini çekecek kadar güçlenmeye başladıklarını gösterir.

Jiu Tangshu (舊唐書): Eski Tang Tarihi olarak adlandırılan bu kaynak Tang Hanedanına ait iki resmi tarihten birisidir. Tang Tarihi ile birlikte Beş Hanedan tarihi ve Yuan tarihi de iki kez yazılan resmi tarihlere aittir. *Jiu Tangshu*'nun 199B bölümü Çin'in Kuzey komşularına ayrılmıştır. Bu bölümde geçen Tölesler (鐵勒) genel olarak Türk konfederasyonu olup, Tunguslara ait gruplar dışında Kitanlar ve Kumo Xiler (yine Xi şeklinde kısaltılır) kendilerine yer bulurlar³⁹. Burada daha önceki kaynaklarda olmayan bir bilgi ikinci bir Xi grubundan bahsedilmesidir. Kumo Xileri belirtmek için kullanılan 奚 karakteri yerine 霫 şeklinde yazılan bu grup hakkında yalnızca birkaç satırlık bilgi vardır. Kitanların Kuzeyinde, Türklerin Doğusunda, Tungus kökenli Mohe'ların batısında daha yukarılarındaki Wuluohun'ların ki daha önce Wuluohou şeklinde Wei kaynaklarında geçen bir gruptur, Güneyinde yaşayan bu halkın geleneklerinin Kitanlar ile aynı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca daha kuzeyde yaşayan ana Moğol kütlesini oluşturan Shiweilerden de bu bölümde bahsedilmektedir⁴⁰.

Xin Tangshu (新唐書): Yeni Tang tarihi olarak adlandırılan bu kaynak Tang Hanedanının ikinci resmi tarihidir. Ouyang Xiu tarafından yazılan bu tarih aslında eski Tang tarihinin yerini almak üzere yazılmamışsa da zaman içerisinde ondan daha popüler olmuştur. Pek çok açıdan Eski Tang tarihinden daha güvenilir bir kaynak olmasının yanında yine yukarıda *Beishi*'nin *Weishu* ve diğer Wei kaynaklarının sağlamasını yapmak için kullanılması gibi Tang tarihi kaynaklarının sağlaması için de *Xin Tangshu* en önemli kaynaklardandır. Bu bölümde *Jiu Tangshu*'nun 199B bölümünden farklı olarak Xi adında yalnızca Kumoxi kabilesi yine Xi imi ile yazılmış olarak vardır⁴¹. *Jiu Tangshu* içerisinde 霫 imi ile yazılan gruba burada rastlanmaz.

38 Zheng Wei, *Suishu* [Suishu], 2. bs, 点校本二十四史·清史稿 (Beijing: Zhonghua Shuju, 1982), böl. 84.

39 Liu Xu, *Jiu Tangshu* [Jiu Tangshu], böl. 199B.

40 Liu Xu, *Jiu Tangshu* [Jiu Tangshu], böl. 199B.

41 Ouyang Xiu, ed., *Xin Tangshu* [Xin Tangshu], 二十四史 (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 219.

Ancak Kitanlar, Shiweiler ve Tunguz kabileleri ile ilgili bölümler tutarlıdır. Burada iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birisi Wei Zheng'in Jiu Tangshu'yu derlerken aslında aynı kabile olup önüne gelen evraklarda iki farklı imle yazılan Xi'leri farklı iki kabile sanmış olmasıdır. Nitekim yalnızca Jiu Tangshu'da geçen 霫 ile yazılan Xi kabilesi için de tıpkı Kumo Xi kabilesi gibi geleneklerinin Kitanlar ile aynı olduğunu belirtmektedir. Böyle bir karışıklığın nedeni ise Wei Zheng'in önüne gelen belgeleri kaydeden farklı memurların aynı kabileyi farklı şekillerde yazmış olması olabilir. İkinci ihtimal ise gerçekten iki farklı kabile benzer isimde sahiptir fakat Ouyang Xiu kitabını derlerken yukarıdaki mantığı yürüterek hakkında yalnızca birkaç satır, o da Kumo Xilere benzer bilgiler verilen Xileri Kumo Xi grubu ile birleştirmiş olabilir. İkinci Xi grubundan daha önce ve daha sonra haber alınmaması nedeniyle yukarıda belirtilen ihtimallerden ilki daha baskın gelmektedir.

Zizhi Tongjian (資治通鑒): toplamda 294 bölümden oluşan bu eser Sima Guang⁴² tarafından 1084 yılında derlenmiştir. Resmi tarih olmayan bu eseri Çin'in en eski hanedanlarından olan Zhou (周 Hanedanından (M.Ö. 1046-M.Ö. 256) başlayarak sıralı bir şekilde Beş Hanedan'ın sonuna kadar Çin'in siyasi tarihini verir. Kronolojik olması yönünden resmi tarihlerden ayrılan Zizhi Tongjian konu temelli değil kronolojik ilerlediği için doğrudan Moğollar ile ilgili bir bölüm bulmak güçtür. Nitekim daha sonra yazılan ve Zizhi Tongjian'e bir nevi genişletilmiş özet olan ve ünlü filozof Zhu Xi tarafından yazılmış olan Zizhi Tongjian Gangmu (通鑒綱目) da benzer şekilde kronolojik bir siyasi tarih kitabıdır.

Tongdian (通典): Du You⁴³ tarafından 9. yüzyılın başında yazılan bu eser 200 bölümden oluşmaktadır. Son yedi bölümü Kuzey barbarlarına (北狄)karşı sınır korumasına ayrılmıştır⁴⁴. Bilindiği gibi Kuzey barbarları ifadesi tıpkı hu (胡) gibi genel bir ifadedir ve yalnızca belli bir grubu ifade etmez. Ancak Kuzey'de genellikle Türkler ve Moğollar yaşadığı için bu dönem Moğollar konusundaki diğer kaynaklara ek bilgiler ve yazılanların sağlaması özellikle askerî alanda buradan yapılabilir. Ayrıca daha sonraki örneğin Tangutların, Kitanların ve Cürçenlerin kanunları da *Tongdian* içerisinde bulunan kanunlar ile karşılaştırılarak Çin'in Moğolların sonraki yasalarına etkisinin yanı sıra Moğolların Çin'deki yasalara getirdiği yenilikler de gözlemlenebilir⁴⁵.

42 Sima Guang (司馬光) 1019 yılında doğmuştur. Song Hanedanı döneminin önemli bir siyaset adamı ve tarihçisidir. Bugün Çin tarihinin en önemli eserlerinden kabul edilen ve yalnızca Çin değil, çevre ülkelerin tarihini çalışanlar için de vazgeçilmez bir eser olan Zizhi Tongjian'i 1085 yılında tamamladıktan sonra başbakan olarak atansa da bir yıl sonra ölür. Tarih dışında dil ile de ilgili olan Sima Guang'ın hazırladığı sözlük ve diğer kitaplar Tang ve Song dönemi Çincenin dil özelliklerini çalışmak için temel eser niteliği taşımayı sürdürmektedirler.

43 Du You (杜佑) Çin'li tarihçi ve devlet adamıdır. Tang Hanedanı döneminde yaşamıştır ve 735 yılında dünyaya gelmiştir. Eski bir aileye mensup olan Du You, memurluk yaptığı dönemde 36 yılını harcayarak ünlü eseri Tongdian'i 801 yılında tamamlamış ve İmparator Tang Dezong'a sunmuştur. Eseri 200 bölümden oluşan Du You ayrıca dönemindeki Konfüçyüsçü ekollerden farklı görüşlere sahip olması ile de bilinmektedir. Ve Konfüçyüsçülüğün klasik halinin devlet yönetiminde yetersiz olduğu düşüncesi ile legalist ekolden de etkilenebilir ve kariyeri boyunca başarılı işler ortaya koymuştur.

44 Du You, *通典 [Tong Dian]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 1988), böl. 194-199.

45 Kubilay Atik, "Ortaçağ Bozkır Devletlerinde Hayvancılık Üzerine Yasalar: Tangut Devleti Örneği", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, sy 2 (2020): 183-98, doi:<https://doi.org/10.46790/erzisosbil.798191>.

Elbette Song (宋) Hanedanı, Kitanların kurduğu Liao (遼) Hanedanı, Cürçenlerin kurduğu Jin (金) Hanedanı'na ait kaynaklar da son derece önemlidir ve İmparatorluk öncesi Moğol tarihine ait son derece önemli belgeler barındırırlar. Ancak bu çalışmanın sınırları dışına çıkmaları nedeni ile bu makaleye dahil edilmemişlerdir. Bu kaynaklar hacim, içerik zenginliği ve konu açısından burada işlenenlerden çok daha fazladırlar ve ayrı bir çalışma da ele alınacaklardır.

4. Sonuç

Erken dönem Moğol tarihi ülkemizde genellikle Türk tarihi içerisinde biraz da haklı olarak dâhil edilerek işlenmektedir. Elbette Moğolların Türk olmadığı ve her ne kadar ilk çağlardan günümüze kadar Türklerle iç içe yaşasalar da kendilerine ait kültürleri dilleri ve elbette tarihleri olduğu bilinmektedir. Kaynakların kısıtlılığı ve yukarıda sayılan kaynakların çoğunun batı dillerine ya da dilimize çevrilmemesi erken dönem Moğol tarihi çalışmalarını da tıpkı Moğol imparatorluğunun asıl merkezi olan Yuan hakkında da çalışmalar kısıtlıdır. Erken dönem Moğol tarihine dair çalışmaların artması uzun vadede ülkemizde yapılacak Türk tarihi çalışmaları açısından da daha doğru sonuçlara varılması ve daha çok çalışma çıkması açısından yararlı olacaktır. Bu döneme ait Orhun anıtları ve Uygurca kaynaklar başta olmak üzere Türkçe, Tibetçe kaynaklarla Çin kaynaklarının da sağlamlasının yapılması gereklidir. Elbette bu çalışma erken Moğol tarihinin Çince kaynaklarını tanııtma amacı güttüğü için oldukça kısıtlıdır, ancak ileride bu konuda yapılacak çalışmalar için kaynakların tanıtımı da en az çevirilerinin ve analizlerinin yapılması kadar önemlidir. Bu bağlamda ileride Song dönemi, Yuan dönemi ve imparatorluk sonrası dönem kaynaklarının da genel tanıtımının yapılması yalnızca gelecekte bu konuda çalışmak isteyen tarihçilere yol gösterme açısından değil aynı zamanda konunun uzmanı olmayan kişilere de fikir vermesi açısından tıpkı bu çalışmada olduğu gibi yararlı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Atik, Kubilay. "Ortaçağ Bozkır Devletlerinde Hayvancılık Üzerine Yasalar: Tangut Devleti Örneği". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, sy 2 (2020): 183-98. doi:https://doi.org/10.46790/erzisosbil.798191.

Barfield, Thomas. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*. New York: Wiley, 1992.

- Beckwith, Christopher I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. New Jersey: Princeton University Press, 2009.
- Chen, Shou. 三國志 [*Sanguozhi*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1971.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Defen, Linghu. 周書 [*Zhoushu: The Book of Zhou*]. Taipei: 史學出版社 [Shixue Chubanshe], 1974.
- Du, You. 通典 [*Tong Dian*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1988.
- Fan, Ye, Xian Li, Biao Sima, ve Zhao Liu. 後漢書 [*Hou Hanshu*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1976.
- Gu, Ban. 漢書 [*Hanshu*]. 二十四史. Beijing: Zhonghua Shuju, 2000.
- Kapusuzoğlu, Gökçen. “Tang Çin’inde Göktürk Baskısı: Jedushi (Bölge Valisi) Uygulamasının Ortaya Çıkışı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 72 (05 Eylül 2021): 189-206. doi:10.14222/Turkiyat4490.
- Karlık, Abdürreşit Celil. “Çin Tarihinde Çinli Olmayan Halkların Yönetiminde Uygulanan Stratejiler”. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi 2*, sy 1 (22 Ocak 2019): 1-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dasad/issue/42748/516010>.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanu Lugatit Türk*. Editör Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Li, Jiawei, Ye Zhang, Yongbin Zhao, Yongzhi Chen, A. Ochir, Sarenbilige, Hong Zhu, ve Hui Zhou. “The Genome of an Ancient Rouran Individual Reveals an Important Paternal Lineage in the Donghu Population”. *American Journal of Physical Anthropology* 166, sy 4 (2018): 895-905. doi:10.1002/ajpa.23491.
- Li, Yanshou. 北史 [*Beishi*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 2020.
- Liu, Song. 宋書 [*Songshu*]. 点校本二十四史·清史稿 [Dianjiaoben Ershisishi Qingshigao]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1974.
- Liu, Xu. ed. 舊唐書 [*Jiu Tangshu*]. 200 c. 二十四史. Beijing: Zhonghua Shuju, 1975.
- Otkan, Pulat. *Tabgaçlar: Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Otkan, Pulat. *Tarihçilerin Kayıtlarına Göre Hunlar*. İstanbul: Türkiye İS Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Ouyang, Xiu. ed. 新唐書 [*Xin Tangshu*]. 10 c. 二十四史. Beijing: Zhonghua Shuju, 2000.
- Sima, Guang. 資治通鑑 [*Zizhi Tongjian: Mirror for Aiding Government*]. Beijing: Zhonghua Publishing House, 1956.
- Sima, Qian. 史記 [*Shiji: Historical Records*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 2005.
- Taşoğlu, Ahmet. *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*. 6. bs. Asya Tarihi Dizisi 9. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Wang, Zhongluo. 魏晉南北朝史 [*Wei Jin Nanbei Chaoshi*]. 2. bs. 中国断代史系列 [Zhongguo Duandai Shixilie 7. Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 2016.
- Wei, Shou. 魏書 [*Weishu*]. 点校本二十四史·清史稿 [Dianjiaoben Ershisishi Qingshigao]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1974.
- Wei, Zheng. 隋書 [*Suishu*]. 2. bs. 点校本二十四史·清史稿. Beijing: Zhonghua Shuju, 1982.
- Wilkinson, Endymion. *Chinese History: A New Manual*. 4. bs. Harvard-Yenching Institute Monograph Series 100. Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Yıldırım, Kürşat. *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juanlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Zhou, Yiliang. 北齊書 [*Beiqishu*]. Beijing: Zhonghua Shuju, 1992.

